

QUIDQUID SUB TERRA EST, IN APRICUM PROFERET AETAS

Tanulmányok Takács Miklós 65. születésnapja tiszteletére

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Régészettudományi Intézet

Martin Opitz Kiadó

ELTE Humán Tudományok Központja
Magyar Őstörténeti Kutatócsoport

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia

A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai

Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

Volume 38

ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja
Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok

Volume 16

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai
Archaeological Studies of PPCU Institute Archaeological Sciences

ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja
Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
International Advisory Board

Heinrich Härke
Eberhard Karls Universität (Tübingen, D)

Oleksiy V. Komar
Institute of Archaeology of NUAS (Kiev, UA)

Abdulkarim Maamoun
Damascus University (Damascus, SY)

Denys Pringle
Cardiff University (Cardiff, UK)

Dmitry A. Stashenkov
Samara Regional Historical Museum (Samara, RU)

Nikolai P. Telnov
Institute of Archaeology of MAS (Chişinău, MD)

Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok
International Advisory Board

Balázs Balogh
Director General of the Research Center
for the Humanities (Budapest)

Pál Fodor
Honorary Director General of the RCH (Budapest)

László Klima
PPCU Institute of Archaeological Sciences
(Budapest)

Hakan Aydemir
İstanbul Medeniyet Üniversitesi (Istanbul)

Balázs Sudár
Institute of History of RCH (Budapest)

Attila Türk
Early Hungarians' History Research Team of RCH
(Budapest)

*QUIDQUID SUB TERRA EST,
IN APRICUM PROFERET AETAS*

Tanulmányok Takács Miklós
65. születésnapja tiszteletére

Studies in honour of Miklós Takács
on his 65th birthday

Főszerkesztő
LANGÓ PÉTER

Szerkesztők
K. NÉMETH ANDRÁS – MAG HELLA – RÁCZ TIBOR ÁKOS

BUDAPEST 2026

PÁZMÁNY PÉTER
KATOLIKUS EGYETEM

ELTE

HUMÁN TUDOMÁNYOK
KUTATÓKÖZPONTJA

A kötet a PPKE-BTK-KUT-24-1. és az ELTE HTK MÖK (Őseinket felhozád. 2022–2026) pályázati program keretében készült

Borítókép

Antikizáló korinthuszi oszlopfeje a berzencei vár ásatásából (Fotó: Balla Krisztián)

Hátlap

A csákszentimrei-orondpusztai temető 62. sírjából származó edény és a rákarcolt ábrázolás fotója
(Fotó: Tóth Brigitta, Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár)

A címben szereplő idézet forrása

Horatius: Epistulae. Liber I. VI. 24.

A szerkesztésben közreműködött

Csepregi Horváth Dóra – Gál Judit

Olvasószerkesztő

Mag Hella

© szerzők

© Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar, Régészettudományi Intézet

© ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Magyar Őstörténeti Kutatócsoport

© Martin Opitz Kiadó

ISBN 978-615-6998-18-7

HU-ISSN 2064-8162

HU-ISSN 2786-1538

DOI 10.55722/Arpad.Kiad.2026.16

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

Borítóterv:

Óvári Péter

Nyomda: Pauker Nyomda

Felelős vezető: Vértess Dániel

TARTALOM

TABULA GRATULATORIA

ELŐSZÓ

KÖSZÖNTŐK

PÁLÓCZI HORVÁTH András: Fejezetek Takács Miklós életéből – ahogy én láttam

SZENTPÉTERI József: Földvár felé félúton. Zamárdi–Tétel–Titel

ANYAGI KULTÚRA (KERÁMIA)

MASEK, Zsófia: The Hun-period archaeological finds of Kiskőszeg (Batina, HR)

PAP Ildikó Katalin: Késő népvándorlás kori leletek Sárvár-Óvárról

BÍRÓ Gyöngyvér: Egy sormintás bográcsról. Pecsétlőkerékkel díszített Árpád-kori kerámiatöredék
Jászfényszaru-Szőlők alján

BOTÁR István: Lokális „füllentés” vagy történeti kapcsolat? Egy ritka bogrács típus Csikban

FUSEK, Gabriel: Scherben von hochmittelalterlichen Kesseln aus Nitra

VÍZI Márta: Szemeskályhák oromdíszei. Figurális megoldások

PAPP Adrienn: Oszmán kori sgraffitódíszes edények a Budapest, Bem tér 3. – Fekete Sas utca 4. szám alatt
végzett feltárás leletei közül

ANYAGI KULTÚRA (FÉMEK)

DEMO, Željko: Religious series and issues of the “Sirmium” group with particular attention
to the figurative series with the depiction of a Woman and an Angel at the grave of Christ

VADAY ANDREA: Az infiltrációs zóna tipikus lelete az Aquincumot Porolissummal összekötő
kereskedelmi és hadiút közelében

LŐRINCZY Gábor – STRAUB Péter: Két délvidéki 7. századi leletegyüttesről. Régi leletek,
új megközelítésben. A bácsújfalui leletegyüttesről

MÜLLER, Róbert: Ein karolingisches Schwert aus Murakeresztúr-Kollátszeg (Ungarn, Kom. Zala)

PROFANTOVÁ, Nad'a: Bronze early medieval round decoration from Hlavenec near Stará Boleslav,
Prague-East District

BUNČIĆ, Maja – RADIŠIĆ, Milica: Early medieval belt fittings from Syrmia in the collection
of the Archaeological Museum in Zagreb

VARGA Máté: Kora Árpád-kori késtok a fiad-képusztai temetőből

KATONA-KISS Attila: Jegyzetek a besenyő szállásterületeken előkerült csillag alakú buzogányokhoz

ROSTA Szabolcs – PÁNYA István – MAGDUS Tamás: Ladánybene újratöltve – a Hornyák-dombi tatárjárás kori kincslelet helyszínének 2024. évi azonosítása

WOLF Mária: Árpád-kori pecsétnyomó az abaújházi várban

GYÖRFY Zsolt – LÁSZLÓ Keve: Középkori egyházi pecsétnyomó Ikland határából

MORDOVIN, Maxim – PROHNENKO, Igor – HORVÁTH, Veronika: Sealing Success: Cloth Seals and the International Life of Leuven Broadcloth

TEMETKEZÉSEK

KISS P. Attila: „...tegnap még embercsíra, holnap már bebalzsamozott tetem vagy hamu...” Hamvasztás, depó vagy sír volt-e az 5. századi horgosi lelet?

BUGARSKI, Ivan: Vampirism or just soil use: On the deposition of sickles in Avar-Period graves in the south of the Khaganate

KÖNIG, Tomáš: Three graves, one alliance: A political network and cultural exchange in late Great Moravia

ALAJBEG, Ante: Reflecting on Gordon Childe: Princely burials and social transformation in early medieval Dalmatia

OTÁ, Silviu: Some data on the necropolis around the franciscan monastery in Caransebeș-Centru (Caraș-Severin County)

ÉPÜLETEK, ÉPÜLETELEMEK

ARADI Csilla: Árpád-kori kőfaragványok a berzencei vár leletanyagában

TAKÁCS Ágoston: Egy különleges, kőből készült tárgytípus a Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeum kőtárából

TÓTH Endre: Egy rejtélyes kőfaragvány és egy még rejtélyesebb apáca (A bökenysomlói monostorról)

LASZLOVSZKY, József – VARGHA, Mária – PARVANOV, Petar: Unearthing a medieval crime scene: The medieval church and monastic grange at Pomáz-Nagykovácsi puszta

SZOLNOKI Tamás: A pesti Nagyboldogasszony-Főplébánia-templom régészeti kutatása 2014 és 2016 között I.

ÓDOR János Gábor – K. NÉMETH András – BERTA Adrián – KOVÁCS Bianka Gina: A dunaföldvári bencés apátság geofizikai felmérése

RÁCZ Tibor Ákos: Az ipolysági premontrei prépostság építéstörténete a 2022–2023-ban végzett megelőző feltárások alapján

MÉSZÁROS Orsolya: Falusi templom vagy premontrei monostor? A nagykökenyesi Havas Boldogasszony templom 2024. évi régészeti kutatása

SZAKÁCS Béla Zsolt: Építészet a Magyar Királyság déli határszélén 1500 körül

GERE László: Adalék Döbrököz várának történetéhez

TELEPKUTATÁS

VIDA Tivadar: Avar táj avar ecsettel

SKRIBA Péter – MARCZEL Krisztina – TAKÁCS Balázs – SZENTHE Gergely: Településkerámia, házak és radiokarbon időrend a daruszentmiklósi avar telepen

JENEI Anita – HORVÁTH Antónia – GÁL Viktor: Kora Árpád-kori kohásztelep Kazincbarcika határában

PÁTKAI Ádám: Kora Árpád-kori földbe mélyített lakóépület feltárása a veszprémvölgyi apácakolostor mellett

SZÖLLÖSY Csilla – POKROVENSZKI Krisztián: Árpád-kori településrészlet Pusztaszabolcs határában

LUKÁCS Nikoletta – SZÉNÁSY-LACZKÓ Virág – LYUBLYANOVICS Kyra: Egy Árpád-kori település a Kisalföld keleti peremén. Ács-Alsó-Sörös lelőhely régészeti és archeozoológiai kutatásának eredményei

JANES, Andrej: A prolegomenon to the archaeology of medieval rural settlements in Croatia

GARDINER, Mark: Design and display in English late medieval peasant houses

TELEPÜLÉSTÖRTÉNET

SZÜCSI Frigyes – PETKES Zsolt: Egy koronázóváros bölcsőjénél: Székesfehérvár lehetséges kora középkori előzményei

PAPP Attila: Utak, falvak, templomok. Az Árpád-kori településhálózat kutatásának friss eredményei Veszprém megye keleti régiójában

SZENDE Katalin: Káptalanok és piacterek. A püspöki székvárosok helyrajzáinak kérdéséhez

SÁROSI Edit: Kecskemét – a történeti városlapraíró kutatásának lehetőségei, eredményei

F. ROMHÁNYI Beatrix: Egy határmenti terület a források tükrében: Moson vármegye gazdasági viszonyainak alakulása a 14. század eleje és a 19. század eleje között

KÖZÉPKORI TÖRTÉNELEM, FORRÁSOK

SZABADOS György: Koppány atabég, az Anjou-ház fantomja. Kritikai megjegyzések két újszerű (?) elmélettel kapcsolatosan

VESZPRÉMY László: Szolárium Dömösön

GÁL Judit: A Iohannes Lucius gyűjteményében található Árpád-kori királyi és hercegi oklevelekről

KÖRMENDI Tamás: Megjegyzések egy történelem nélküli középkori premontrei monostor történetéhez

TERNOVÁČZ Bálint: Árulás a boszniai káptalanban. Adalék az 1350-es évek boszniai–magyar kapcsolatainak történetéhez

ŐZE Sándor: Mekkora volt a pusztulás a török hódítás miatt és milyen lehetőség adódott az elkerülésére? Töprengés egy Mohács-évforduló előtt

MÓDSZERTAN, ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSEK

KÖSZEGHY Miklós: A gézeri kalendárium (?) nyomában

ZÁGORHIDI CZIGÁNY Bertalan – TÜRK Attila – ÓVÁRI Péter – LIPTÁK Viktor – JANCsik Balázs –
SZÜCSI Frigyes – SANTA Zsombor: Káoszból rendet. Régészeti adatok a honfoglalás kori készenléti
íjtartó tegezsek elméleti rekonstrukciójához a bodrogszerdahelyi 1937/2. sír kapcsán az újabb hazai
és kelet-európai leletek fényében

ZIMMERMANN, Haio: Auch erfolgreiche Prospektionsmethoden können versagen Kontinuierliche
Besiedlung versus Siedlungslücke südlich der Nordsee während der Späten Völkerwanderungszeit

BILOGRIVIĆ, Goran: Beyond typology: Hilt, traces of wear, and the personal relations between
early medieval swords and their bearers

BRADY, Niall: Ceramics as little bits and pieces, a view from Ireland

DOESBURG, Jan van – GROENEWOUDT, Bert – HABERMEHL, Diederick: 'Special' pottery deposits in medieval
and postmedieval settlements in the Netherlands

FELD István: Középkori várkutatásunk terminológiájához

KARLSSON, Catarina – SVENSSON, Eva: Medieval rural industries and environmental management

THEUNE, Claudia: Intentions and practices as an approach to analyse past archaeological contexts. Some
thoughts based on Hans Jürgen Eggers' concept of the framework of features

SCHREG, Rainer: Die Aussagekraft von Oberflächenfunden aus Surveys: ein Testlauf bei Szentes

TABULA GRATULATORIA

Alajbeg, Ante	Gardiner, Mark	Lyublyanovics Kyra
Albrecht, Stefan	Gere László	Magdus Tamás
Aradi Csilla	Groenewoudt, Bert	Majer Zsófia Veronika
Arányiné Papp Judit	Grynaeus András	Major Balázs
Bácsatyai Dániel	Győrfi Zalán	Marczel Krisztina
Bagi Dániel	Habermehl, Diederick	Masek Zsófia
Bálint Marianna	Harangi Flórián	Mende Balázs
Belényesy Károly	Hoppál Mihály	Mészáros Orsolya
Berta Adrián	Horváth Antónia	Mészáros Tamás
Bertók Gábor	Horváth László	Milavec, Tina
Beszédes József	Hudák Krisztina Eszter	Molnár Antal
Bilogrivić, Goran	Ilon Gábor	Mordovin Maxim
Bíró Gyöngyvér	Jámbor Keve	Mráv Zsolt
Bíró László	Janes, Andrej	Müller Róbert
Bíró Szilvia	Jenei Anita	Nagy Levente
Bognár Katalin	Juhász Erika	Neményi Réka
Botár István	K. Németh András	Nowotny, Elisabeth
Brady, Niall	Karlsson, Catarina	Ódor János Gábor
Bugarski, Ivan	Katona Csete	Oța, Silviu
Bunčić, Maja	Katona-Kiss Attila	Őze Sándor
Czuppon Tamás	Kiss Gábor	Pálóczi Horváth András
Csaplár-Degovics Krisztián	Kiss P. Attila	Pánya István
Daim, Falko	Kovács Bianka Gina	Pap Ildikó Katalin
Dani János	Kovács László	Papp Adrienn
Demeter Gábor	König, Tomáš	Papp Attila
Demo, Željko	Körmendi Tamás	Parvanov, Petar
F. Romhányi Beatrix	Kőszeghy Miklós	Paszternák István
Feld István	Kulcsár Gabriella	Patay-Horváth András
Filipec, Krešimir	Langer Dániel Péter	Pátkai Ádám
Fodor Pál	Langó Péter	Petkes Zsolt
Fusek, Gabriel	László Keve	Pető Zsuzsa Eszter
Füredi Ágnes	Laszlovszky József	Petrinec, Maja
Gabler Dénes	Liska András	Pokrovenszki Krisztián
Gál Judit	Lőrinczy Gábor	Pópity Dániel
Gál Viktor	Lővei Pál	Profantová, Naďa
Gallina Zsolt	Lukács Nikoletta	Prohászka Péter

Prokhnenko, Igor	Szénásy-Laczkó Virág	Tóth Endre
Rácz Tibor Ákos	Szende Katalin	Tringli István
Radišić, Milica	Szende László	Türk Attila
Rajna András	Szenthe Gergely	Ungerman, Šimon
Rapan Papeša, Anita	Szentpéteri József	Vaday Andrea
Reich Szabina	Szigeti Judit	van Doesburg, Jan
Révész László	Szolnoki Tamás	Varga Máté
Ringer István	Szovák Kornél	Vargha Mária
Rosta Szabolcs	Szöllősy Csilla	Vass Lóránt
Sárközi Julianna	Szörényi Gábor	Veszprémy László
Sárosi Edit	Szulovszky János	Vida Tivadar
Schreg, Rainer	Szücsi Frigyes	Vizi Márta
Schulze-Dörrlamm, Mechthild	Takács Ágoston	Wilhelm Ákos
Skriba Péter	Takács Balázs	Wolf Mária
Soós Rita	Takáts Mór Bendegúz	Yotov, Valeri
Špehar, Perica	Ternovác Bálint	Zágorhidi Czigány Balázs
Straub Péter	Theune, Claudia	Zágorhidi Czigány Bertalan
Svensson, Eva	Tobias, Bendeguz	Zimmermann, Haio
Szabados György	Tojčić, Deni	Zsoldos Attila
Szakács Béla Zsolt	Tomka Gábor	Zsupán Edina

ELŐSZÓ

Sajátos módon tükrözik az ünnepi kötetek tanulmányai az ünnepelt életútját. Az írások ajánlásai, a köszöntők szívélyes visszaemlékezései mellett a tanulmányok témái is sokat elárulnak arról, milyen kutató áll a középpontban. E kötet lapjain a Kárpát-medence középkori régészetének legtöbb fontos alaptémája jelen van, közép- és kelet-európai összefüggéseivel együtt, európai kitekintéssel. A kötet, mint egy „szellemi térkép” mutatja meg Takács Miklós életművének gyökereit és kisugárzását. A hun kortól az oszmán korig, a Kárpát-medencétől Írorszáig, Hollandiáig vagy Svédorszáig terjed a horizont.

Quidquid sub terra est, in apricum proferet aetas.
E kötet címének horatiusi gondolata általában véve leírja a régészet egyik legszebb feladatát, de különösen találó Miklós munkásságára. Maga is tárt fel föld mélyén rejtőző régészeti emlékeket, de ennél jóval nagyobb horderejű az elméleti jellegű munkássága, mellyel történeti-régészeti szakmai kérdéseket bontott ki, és új kutatási irányokat jelölt ki a szakmai közösség számára. Figyelme a kerámiától a kőfaragványokig, a veremházról a monostorig, a köznéptől az uralkodó dinasztiáig mindenre kiterjedt. Írásai közt egyszerű anyagközlést, módszertani alapvetést és összegző igényű monográfiákat egyaránt találunk. Miklós élete során számtalan kutatói közösség alaptagja volt, innen is ered témáinak sokszínűsége. Kiterjedt szakmai kapcsolatrendszerét és tudományos érdeklődését remekül reprezentálja a tiszteletére összeállított monumentális mű.

Kötetünk 95 szerző kilenc nagy témacsoportba sorolt 65 tanulmányát foglalja magába. Ilyen teteemes mennyiségű tanulmány nem született volna, ha a szerzők pusztán csak a tudós kutató életműve előtt tették volna tiszteletüket. Ezek az írások egy szeretetteljes ember köszöntésére születtek. Miklós barátságos, kissé karcos humorú, vég nélkül adomázó, és az adomák közt mélyen alapozott materiális tudást felvillantó személyisége sokakban kelt rezo-

nanciát. Miklós azok közé a kutatók közé tartozik, akik tudományos életművük mellett szakmai közösséget is építenek, generációkat kötnek össze, nemzetek közt teremtenek kapcsolatot és természetessé teszik a párbeszédet tudományterületek és kutatói iskolák közt. Szívósan ragaszkodik kutatási témáihoz, mindegyikhez újra meg újra visszatér az új adatok fényében, nem tetszeleg a mindent tudó professzor szerepében és elfogadja, hogy a sajátjától eltérő szakmai véleményeknek is van létjogosultsága.

Meghatározó élményem Miklóssal kapcsolatban ez a nyitottság a nézetek sokszínűségét illetően. Engedtessek meg itt, hogy személyesebb hangnemben saját példámat hozzam fel. Ifjú kutatóként középkori településrégészettel foglalkoztam, és disszertációm írása során nem egy kérdésben a Miklósétól eltérő következtetést fogalmaztam meg. El is készültem rá lelkiekben, hogy egy hatalmas ellenséget szereztem magamnak. Miklós azonban egy pillanatilag sem vette szívére a leírtakat, nem engedte, hogy holmi tudományos nézeteltérés emberi kapcsolatokat befolyásoljon. Ehelyett ő volt az, aki meghívott a középkori falukutatás nemzetközi konferenciasorozatára, a Ruralia rendezvényeire, ahol mindenben segítségemre volt, hogy kutatói pályám gazdagodjon és látóterem bővüljön, miközben maga is harsányan öregbítette a hazai kutatók szakmai hírnevét, ápolta a nemzetközi kapcsolatokat, soha nemcsak a kutatói attitűdre figyelve, hanem az emberi kvalitásokra is. Ugyancsak az ő közreműködésével és bátorítására kerültem 2019-ben óraadóként a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézetébe, és ez egy újabb sor pozitív változást generált életemben. A múzeumi szféra után az egyetemi oktatás teljesen új világába csöppentem, majd merültem el egyre jobban. Határokon átnyúló ásatási kalandok, baráti hálózatok, együttműködési lehetőségek nyíltak meg, és nem utolsósorban megtapasztaltam az ifjú nemzedékek oktatásának örömét és kihívásait.

Kedves Miklós! Valószínűleg nem vagy tudatában, milyen hatással voltál sokunk életére ezekkel a gesztusokkal. Köszönet érte. E kötet valamennyi szerzője számára sokat jelentesz, és erről a magamódján mindenki tanúbizonyságot tesz. Fogadd

ezeket a tanulmányokat hálánk és tiszteletünk jeléül. Kívánjuk, hogy még sokáig a tőled megszokott módon, kíváncsisággal, derűvel és szellemi nyitottsággal fordulj a múlt és jelen embere felé.

Gödöllő, 2026. 07. 28.

Rácz Tibor Ákos

KÉSO NÉPVÁNDORLÁS KORI LELETEK SÁRVÁR-ÓVÁRRÓL

PAP ILDIKÓ KATALIN

SÁRVÁR KÖRNYÉKÉNEK JELENTŐSÉGE

A sárvár-óvári erődítés ásátásából származó kis-számú Karoling-kori lelet létéről a város környékén elhelyezkedő korszakbeli lelőhelyek anyagának áttekintése¹ során szereztem tudomást.

A szűkebb terület jelentőségét az adja, hogy a Balti-tengert Itáliával összekötő, a Nyugat-Dunántúlt észak–déli irányban átszelő borostyánkő-útból Savaria városánál keleti irányban leágazó, az 1. század közepe előtt kiépített,² de már a kelta időszakban is használatban lévő, a Duna felé tartó útvonal itt keresztezte a Rába folyót (*1. kép*).

A Savariából kilépve nyílegyenesen keleti irányba tartó út a mai Sárvár körzetében, még a Rába ártere előtt, a folyó bal partján kettévált. Egyik ága északkelet felé Arrabona és a *limes*, a másik délkeleti irányban, a Bakonyon át Aquincum felé haladt.³ Mindkét útszakasz a mai várostól északra kelt át a viszonylag sebes folyású és szeszélyes Rába folyón. Az utakon áthaladó forgalmat erősített őrhelyek ellenőrizték.

A Gyöngyös-patak és a Rába árterei kiterjedt mocsaras, vízjárta helyek voltak. Az átkelésre a vízfolyások medrének folyamatos változása miatt időszakonként eltérő helyen volt mód. A Savaria–Arrabona szakasz iránya a Rábától nyugatra többször megtört a Rába meandereinek kikerülése és a kedvező átkelőhely elérése érdekében.⁴ Az út nyomvonala a Gyöngyöstől nyugatra az évszázadok során keveset változott, viszont a keleti, Gyöngyös-torkolati

részen a folyók áradásai miatt az utat gyakrabban kellett áthelyezni, javítani vagy újból kiépíteni.⁵

Az útszakaszon átkelésre alkalmas hely a Gyöngyös-patak és a Rába összefolyásánál, a Végh-malom mellett volt. Itt Gabler Dénes egy, az 1. században induló polgári település maradványait,⁶ és a Rába nyugati oldalán, közvetlenül a Gyöngyös partján egy 1. századi útállomás épületét tárta fel. Mind a település, mind az útállomás a 170-es években, a markomann–szarmata háborúk során pusztult el.

Az utat nem sokkal később a hajdani település maradványai fölött újjáépítették, azonban a 2. század közepe táján a Savaria–Arrabona útvonal fokozatosan elveszítette jelentőségét. Ez a szakasza legkésőbb a 3. század elején már használaton kívül volt, mert ekkor magára az útfelületre került egy kőalapozású építmény, amely egy újabb útállomás fedett kocsisíkjára lehetett. Az utóbbi épület elhagyása és pusztulása 260 környékére tehető.⁷ Ezt követően a Gyöngyös torkolatánál húzódó útszakaszt már nem használták.⁸

Az Aquincumba vezető, a Savaria–Bassiana útból leágazó szakasz kiépítése az 1. század közepén történt. Átkelőhelye a Végh-malomtól délre kb. 3,5 km-re,⁹ a mai vasúti hídtól északra 70 m-re volt.¹⁰ Az átkelés biztosítása érdekében az útvonal mentén a Rába mindkét partján, valamint a Gyöngyös és a Rába között erődítéseket emeltek. A Rába jobb partján épült ki Bassiana település,

¹ PAP 2015, 114; PAP 2016, 258.

² TÓTH 1977, 74.

³ TÓTH 1977, 73.

⁴ TÓTH 1977, 74; GABLER 2000, 35.

⁵ GABLER 2000, 42.

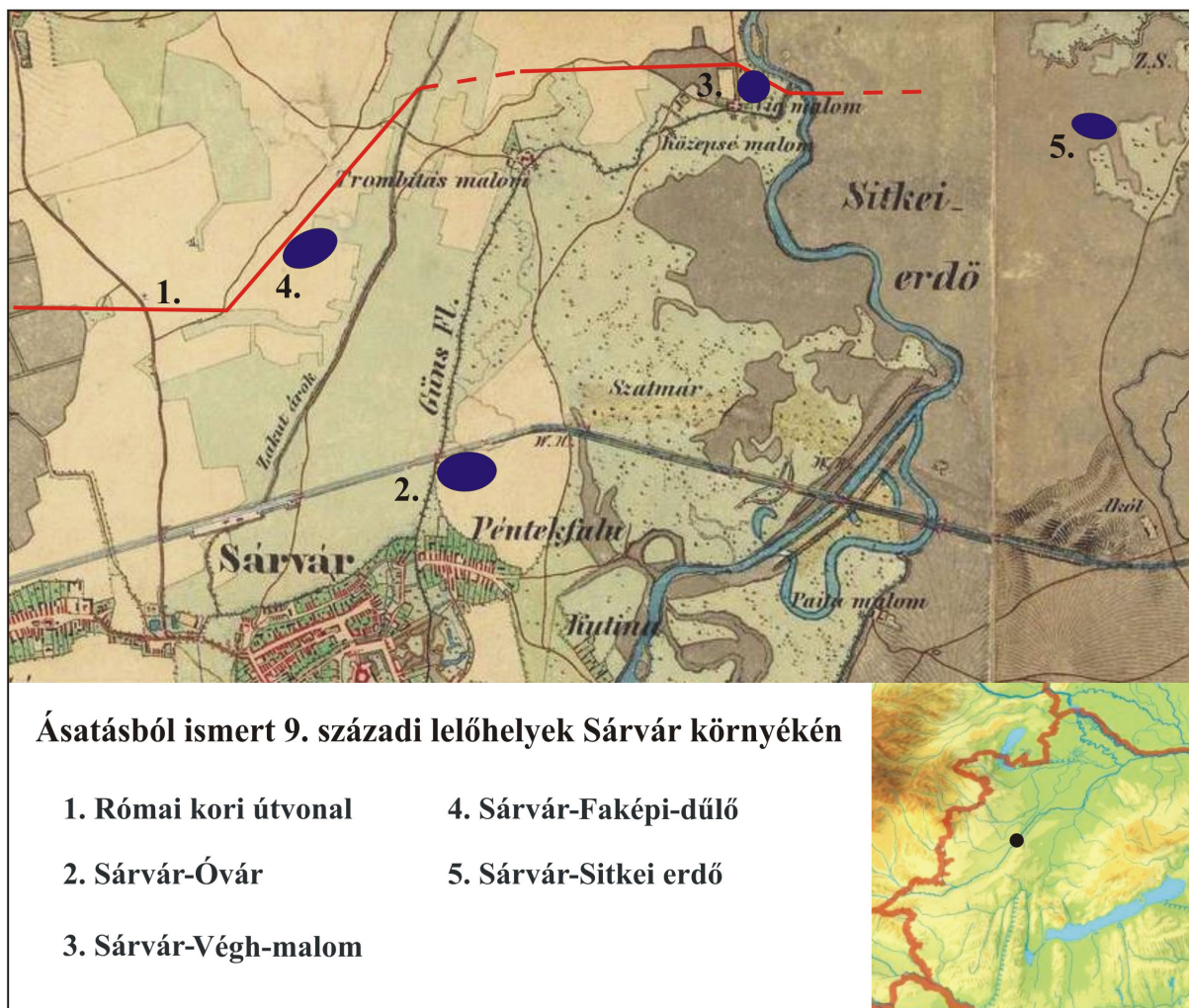
⁶ GABLER 2000, 36–38.

⁷ GABLER 2000, 41–42; MLADONICZKI 2016, 86.

⁸ TÓTH 1977, 74.

⁹ TÓTH 1977, 74.

¹⁰ TÓTH 1998, 23.

1. kép. Ásatásból ismert 9. századi lelőhelyek Sárvár környékén

amelynek előzménye egy katonai tábor volt.¹¹ Maga a település a tábortól délre található.¹² A Gyöngyöspatak keleti oldalán, egy szárazulaton létesült az útvonal védelmére az 1. században egy kisebb katonai állomás a mai Sárvár-Óvár területén.¹³

A markomann háborúk lezárása után került sor az Aquincum felé vezető útszakasz nyomvonalán a Rába fölött átívelő híd megépítésére,¹⁴ és a későbbiekben ez az útvonal maradt használatban.¹⁵

SÁRVÁR-ÓVÁR

Az óvári erődítés egy határozott, nyugat–keleti irányú, kb. 300 m hosszan és 100 m szélesen elnyúló, nyugati részén szögletes, középső és keleti

részén oválishoz közelítő formájú, keleti végén háromszög alakban záródó, ma is jól kivehető alakzat a Gyöngyös és a Rába között. A népemlékezet

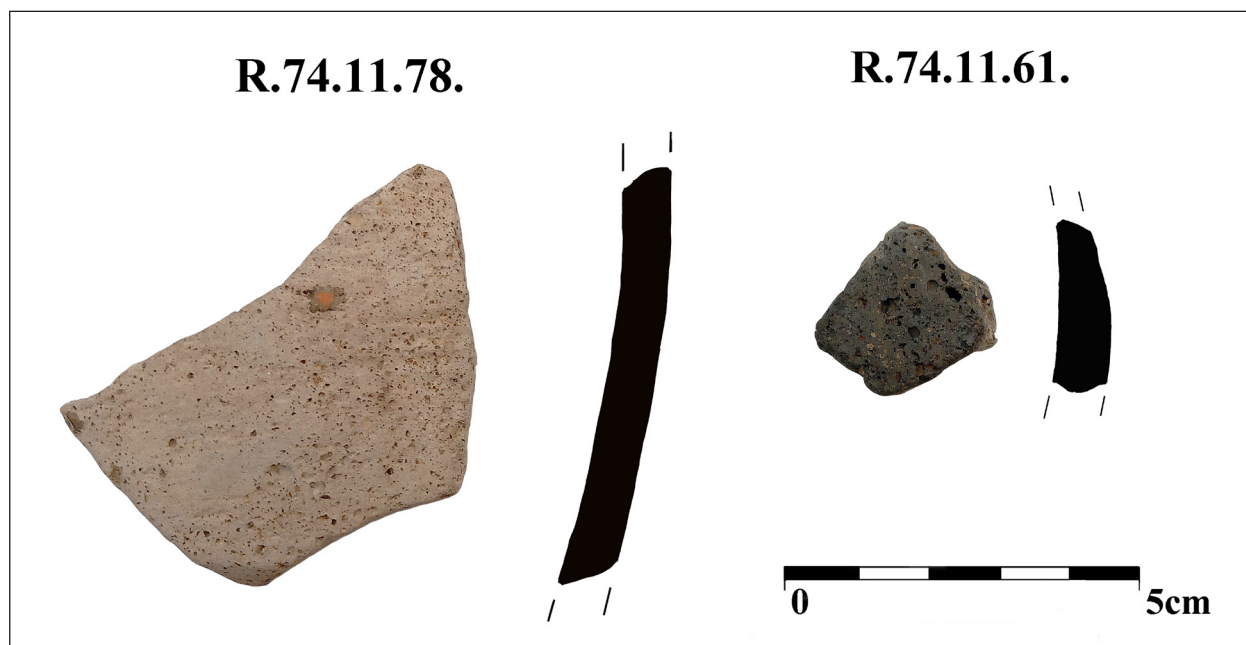
¹¹ TÓTH 1977, 74; P. BUÓCZ 1978, 68; KISS 2007, 60; BÖDŐCS 2008, 58.

¹² TÓTH 1977, 73–74; P. BUÓCZ 1978, 69.

¹³ P. BUÓCZ 1974, 46.

¹⁴ GABLER 2000, 42.

¹⁵ GABLER 2000, 34.

2. kép. A lelőhelyről származó edénytöredékek

‘feketevár’ elnevezéssel¹⁶ (*castrum nigrum*) illeti. Ezt a Sárvár környékének természeti viszonyait feldolgozó Horváth Ernő a palánktábor leégése nyomának tartja.¹⁷ A lelőhelyen, amelynek felszínén szántáskor sok római téglatörmelék, kerámiát, *terra sigillatát* és Nerva, valamint Traianus császárok érmeit találták,¹⁸ 1971 októberében szondázó feltárást,¹⁹ majd 1973. június 18–25. között kisebb ásatást végzett P. Buócz Terézia.

Az első feltárást bebizonyította, hogy a közvélekedéssel ellentétben Óvár nem középkori, hanem római kori eredetű.²⁰ 1973-ban az erősség északi és középső részén négy észak–déli irányú kutatóárkot ástak, amelyekre az előkerült jelenségek kibontása érdekében több irányban rábontottak, így további

nyolc kisebb-nagyobb kutatóblokk feltáráására került sor. Buócz Terézia megtalálta az erőd déli oldalát határoló árkot és a mellette húzódó palánkfal nyomait. Nagy méretű oszlophelyeket és fagerendákra utaló elszíneződést, valamint az erődítmény nyugati részén kőalapozású épületnyomot és kerek, paticsal bélelt élelmiszer-tároló vermeket tárt fel.²¹

A viszonylag kis mennyiségű,²² főképp római, illetve kevés késő középkori/kora újkori kerámiatöredékből, valamint *tegula*-, patics- és kötöredékekből álló leletanyag között két késő népvándorlás kori fazékoldal²³ is van (2. kép).

A leltárkönyv bejegyzései és a dokumentáció adatainak összevetése alapján egyértelmű, hogy mindkét késő népvándorlás kori tárgy régészeti

¹⁶ BALOGH–VÉGH 1982, 239. A feljegyzés szerint itt „római kori katonai tábor helye” volt, azonban az adatgyűjtésre Buócz Terézia ásatása után került sor, így ezt az adatot nem vettem figyelembe.

¹⁷ HORVÁTH 1978, 38.

¹⁸ P. BUÓCZ 1978, 71.

¹⁹ SZENTLÉLEKY 1975, 578; BUÓCZ 1971. Az 1971-es feltárásról egy három fotót tartalmazó képtábla található a Savaria Múzeum régészeti adattárában, amelynek képaláírásai szerint a tábortól közvetlen nyugatra a római kori út átvágása is megtörtént.

²⁰ KÁROLYI 1975, 232; P. BUÓCZ 1993, 48. A Sárvár előzményének tekintett honfoglalás kori, szigeten lévő vár (SZEIBERT 1926, 12; ÉRSZEGI 1978, 84–85; ÉRSZEGI 2000, 55) régészeti leletek hiányában nem azonosítható az Óvárrel. A korai várat Érszegi Géza történeti adatokra támaszkodva a 10. századra (ÉRSZEGI 1978, 84), Szeibert János pedig az 1198-as okleveles említés alapján a 12. századra datálja (SZEIBERT 1926, 14).

²¹ BUÓCZ 1973; P. BUÓCZ 1974, 46; P. BUÓCZ 1978, 71; GABLER 2000, 34.

²² R.74.11.1–173. A 173 tétel 176 db töredéket jelent.

²³ A fotó és rajz elkészítését Kántor Orsolyának köszönöm!

jelenségből származik. Az R.74.11.78. számú töredék²⁴ a terület északnyugati részén nyitott, észak–déli irányú 1. árokból, a „*kerek patics szétbontásából*” került elő. Az árokban homokkő, észak–déli irányú fagerendák, római téglák és meszes fehér padlószint (épületalap) jelentkezett. Ezekről közvetlen délre bukkant elő 30 cm mélyen egy kör alakú paticsfolt, amely faszénnel és kerámatöredékekkel volt tele. Az objektum rábontás után 130 cm átmérőjű kerek tárolóveremnek bizonyult, amelynek 1 m mélységben megtalált alja kavicsal volt kirakva. Betöltésében faszéntöredékek és nagy méretű paticsok voltak. Az utóbbiak szétbontása során a paticsokon belülről előkerült edénytöredékek közt volt a késő népvándorlás kori fazékoldal is. A rendelkezésre álló adatok alapján nem dönthető el, hogy a gödör – amely legvalószínűbben egy gabonásverem lehetett – az épületen belül vagy kívül helyezkedett-e el.

Az R.74.11.61-es edényoldal²⁵ a leltárkönyvi bejegyzés alapján az 5. blokkban, „*a fekete tetején, B virsli alakú [objektumban]*” került elő. Az 5. blokk a lelőhely középső szakaszának déli részén nyitott 3. árokra történt nyugati irányú rábontás, amelynek felszíni kevert rétege alatt, 40 cm mélységben jelentkezett két fekete folt. Ezek közül az északi egy kerek gödör volt, tőle délre került elő egy kis-sé amorf, nyugat–keleti irányú folt, amelyből az

ásatási naplóban látható vázlatrajz szerint római császárfejes pénzérme²⁶ is származik.

Mindezek alapján egyértelműnek látszik, hogy a hajdani római kori palánktábornak a késő népvándorlás korban itt élő népesség birtokba vette.

A környék régészeti kutatásainak köszönhetően több közeli Karoling-kori lelőhelyet is ismerünk. A Végh-malom mellett a korábbi átkelőhelynél 1983 és 1996 között Gabler Dénes tárt fel egy 61 síros, a 9. század második felében használt temetőt,²⁷ amely sírjainak egy részét a felhagyott és ekkorra már teljesen elfeledett út burkolatába ásták.²⁸ Az itt temetkező népesség lakhelye a Gyöngyös, Ős-Rába egykori vízmentes teraszán,²⁹ a Faképi-dűlőben lehetett.³⁰ A 9. században létesített és a 12. század elejéig folyamatosan lakott³¹ település 178. objektumából előkerült, ritka leletnek számító lánccingtöredék³² jelenléte is arra utal, hogy az itt lakók voltak megbízva a rábai átkelőhely védelmével. A folyó túlsó partján, a Sitkei-erdőben³³ a Rába egyik meandere által körülfogott félszigeten egy 9. századi erődített település nyomai kerültek elő.³⁴

Az Óvár megszállásával a Dunántúlt a magyar honfoglalást megelőző évszázadban birtokló Karoling birodalom egy újabb erődített helyről tudta biztosítani a kulcsfontosságú átkelőhely védelmét, és ellenőrizni a Duna felé vezető útvonal forgalmát.

²⁴ *Fazékoldal*. Alig csillámos homokkal, durva őrölt kerámiával és sok mészszeccsel soványított, inkább lágy tapintású, egyenletesen, belső mag nélkül átégett, kívül szürkésfekete, belül szürke töredék. Méretek: 6,4×4,1×0,7 cm. Ltsz.: R.74.11.78. (Savaria Múzeum).

²⁵ *Fazékoldal*. Alig csillámos homokkal, őrölt kerámiával, grafittal és mészszeccsel soványított, lágy tapintású, két színűre égett, kívül vörösesbarna, belül sárgás rózsaszín, a mész kiégése miatt lyukacsos felületű töredék. Méretek: 2,2×2,3×0,7 cm. Ltsz.: R.74.11.61. (Savaria Múzeum).

²⁶ BUÓCZ 1973.

²⁷ SZÖKE 1992; GABLER 1998, 237; GABLER 2000, 47.

²⁸ GABLER 2000, 43.

²⁹ FARKAS-TÓTH 2005, 67.

³⁰ FARKAS 2005; PAP 2015.

³¹ PAP 2013.

³² PAP 2015, 124.

³³ KÁROLYI 1975, 234–235; PAP 2016.

³⁴ Ezt Dénes József a frank forrásokban 802. évi csatahelyként szereplő *castellum Guntionis* erődítménnyel azonosította. DÉNES 1998, 174.

BIBLIOGRÁFIA

- BALOGH–VÉGH 1982: *Vas megye földrajzi nevei*. Szerk.: Balogh L. – Végh J. Szombathely 1982.
- BÖDÖCS 2008: Bődöcs A.: *A római kori úthálózat térinformatikai vizsgálata a mai Magyarország területén*. Doktori disszertáció. ELTE BTK 2008.
- BUÓCZ 1971: Buócz T.: *Sárvár-Óvár*. Leletmentés dokumentációja, 1971. Savaria Múzeum Régészeti Adattár 451.
- BUÓCZ 1973: Buócz T.: *Sárvár-Óvár*. Leletmentés dokumentációja, 1973. Savaria Múzeum Régészeti Adattár 504.
- DÉNES 1998: Dénes J.: Castellum Guntionis (Castellum Guntionis). *Savaria. A Vas megyei Múzeumok Értesítője. Pars Archaeologica* 23/3 (1998) 173–177.
- ÉRSZEGI 1978: Érszegi G.: Sárvár a 10–14. században. In: *Sárvár monográfiája*. Szerk.: Horváth F. Szombathely 1978, 83–100.
- ÉRSZEGI 2000: Érszegi G.: Sárvár a X–XV. században. In: *Sárvár története*. Szerk.: Söptei I. Sárvár 2000, 55–138.
- FARKAS 2005: Farkas Cs.: Adatok Sárvár környékének kora középkorához (A Sárvár-Faképi-dűlő nevű lelőhely néhány IX. századi objektuma kapcsán). (Beiträge zur frühmittelalterlichen Umgebung von Sárvár). *Savaria. A Vas megyei Múzeumok Értesítője* 29 (2005) 73–93.
- FARKAS–TÓTH 2005: Farkas Cs. – Tóth G.: Kora középkori településrészlet Sárvár határában (Sárvár-Faképi dűlő 190. objektum) (Ein frühmittelalterlicher Siedlungsteil am Stadtgebiet von Sárvár). *Folia Anthropologica* 3 (2005) 67–70.
- GABLER 1998: Gabler D.: A sárvári római útállomás és első századi előzménye (Die römische Straßenstation von Sárvár und ihre Vorgängerbauten aus dem 1. Jh. n. Ch.). *Savaria. A Vas megyei Múzeumok Értesítője. Pars Archaeologica* 23/3 (1998) 237–328.
- GABLER 2000: Gabler D.: Sárvár a rómaiak és a népvándorlás idején. In: *Sárvár története*. Szerk.: Söptei I. Sárvár 2000, 33–52.
- HORVÁTH 1978: Horváth E.: Természeti viszonyok. In: *Sárvár monográfiája*. Szerk.: Horváth F. Szombathely 1978, 7–44.
- KÁROLYI 1975: Károlyi M.: Korai Árpád-kori falvak Sárvár környékén. *Vasi Szemle* 29:2 (1975) 228–235.
- KISS 2007: Kiss P.: *A pannoniai mérföldkövek állításának történeti és topográfiai kérdései*. Doktori disszertáció. ELTE BTK 2007.
- MLADONICZKI 2016: Mladoniczki R.: Római kori településhálózat Savaria territóriumának Vas megyei részén. *Életünk* 54:2–3 (2016) 79–90.
- PAP 2013: Pap I. K.: Sárvár-Faképi dűlő kora Árpád-kori kerámiaanyaga. Adatok a fogaskerékminta Vas megyei megjelenéséhez (Keramikmaterial des Sárvár-Faképi-hanges aus der Árpádenzeit – Angaben zur Erscheinung des Zahnradmusters im Komitat Vas). *Savaria. A Vas megyei múzeumok Értesítője* 36 (2013) 243–277.
- PAP 2015: Pap I. K.: Sárvár-Faképi dűlő Karoling kori kerámiaanyaga (Das karolingerzeitliche Keramikmaterial von der Sárvár-Faképi-Flur.) *Savaria. A Vas megyei múzeumok Értesítője* 37 (2015) 113–158.
- PAP 2016: Pap I. K.: Karoling kori településnyomok Sárvár határában – Sárvár ERTI-telep és Sitkei erdő lelőhelyek (Karolingische Siedlungsspuren in der umgebung von Sárvár. Die Fundorte auf dem Gebiet der Anlage des Waldforschungsinstituts in Sárvár und im Wald von Sitke). In: *Hadak útján. Népvándorlás Kor Fiatal Kutatóinak XXIII. konferenciakötete*. Szerk.: S. Perémi Á. Veszprém 2016, 258–276.

- P. BUÓCZ 1974: P. Buócz T.: Sárvár-Óvár. In: *Az 1973. év régészeti kutatásai*. Régészeti Füzetek I/27. Szerk.: Sz. Burger A. Budapest 1974, 46.
- P. BUÓCZ 1978: P. Buócz T.: Római kor. In: *Sárvár monográfiája*. Szerk.: Horváth F. Szombathely 1978, 67–76.
- P. BUÓCZ 1993: P. Buócz T.: Sárvár-Óvár. In: Mayer L. – Tóth K.: *Régészeti kutatások Vas megyében 1952–1989*. Szombathely 1993, 48.
- SZEIBERT 1926: Szeibert J.: *Sárvár monográfiája*. Szombathely 1926.
- SZENTLÉLEKY 1975: Szentlélek T.: Savaria Múzeum, Szombathely. Régészeti Osztály (Savaria Museum, Szombathely. Archäologische Abteilung). *Savaria. A Vas megyei Múzeumok Értesítője* 5–6 (1975) 577–583.
- SZŐKE 1992: Szőke, B. M.: Das Karolingerzeitliche Gräberfeld von Sárvár-Végh malom. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1992, 125–159. <https://doi.org/10.54640/CAH.1992.125>
- TÓTH 1977: Tóth E.: A Savaria-Bassiana útszakasz (Die römische Strassentrecke zwischen Savaria und Bassiana). *Archaeologiai Értesítő* 104 (1977) 65–75.
- TÓTH 1998: Tóth E.: Savaria az ókorban. In: Kiss G. – Tóth E. – Zágorhidi Czigány B.: *Savaria – Szombathely története a város alapításától 1526-ig*. Szombathely 1998, 8–67.

FINDS FROM THE LATE MIGRATION PERIOD IN SÁRVÁR-ÓVÁR

Evidence of the occupation of the Roman fort during the Late Migration Period was provided by a small amount of pottery found in a grain pit and a hole during the excavation of the fort. Óvár is one of the Carolingian sites known in the Sárvár region, which has been continuously inhabited since the Roman period, in the vicinity of the crossing point on the Rába River. The occupation of the former palisade camp during this period allowed for more secure traffic control on the key route leading to the Danube.

QUIDQUID SUB TERRA EST,
IN APRICUM PROFERET AETAS

Studies in honour of Miklós Takács
on his 65th birthday